

ЕСТЕСТВОСЛОВНО.

Крaшкiй прегледъ чудесни промена землѣ наше с почетка створеня до данасъ, ш. є. одъ средошочвашре по различнымъ сложеняма землѣ.

Написао Дръ М. Радойчићъ.

У в о д ъ.

Мы ћемо наше читателѣ да упознамо са едною новомъ наукомъ, која є текъ у новіє време кодъ св просвештени народа великiй полетъ добыла. Одъ почетка овога столѣтiя велики се мужеви и естествоиспитатели съ њоме занимаю. Ово є наука повѣстница о створеню землѣ на коiой мы живимо. Онамаже, како є постала ова земля постепено и различни сложеня створительовомъ вољомъ; како вода и ватра постала, и како су ове изъ почетка и обуздане силе у границе закона доведене; како брегови и мора постала; шта у нашої земљи быва. И какви грдни животиня у недру землѣ наше налази се окаменѣни, коима данасъ ни трага површности землѣ наше нема! А ко небы желіо тежіо знати, шта се са овомъ земљомъ досадъ збыло на коiой мы живимо, и у кою ћемо по смрти нашої опе доспети, која є дакле обшта мати наша, и шта се вечити нѣдри нѣни налази?

Покойный архимандритъ Кенгелаць писао є славенскоме єзику кнѣигу о овой науци „Естествословiя.“ ани є ово сасвимъ недостаточно написано; ер изузимаюћи наведене примере, шта се овде и онде земљи налазило одъ окаменѣни животиня и растѣнiя

о различнымъ сложеняма нѣнимъ. Али ово нїе ни
огло другчїе быти, у оно доба, кадъ є ова наука текъ
колевки была.

У прошастомъ столѣтію Швайцерацъ єданъ по и-
мену Шайхцеръ, на Райнскимъ бреговима нашао є у зем-
љи скелетъ єданъ одъ животинѣ подобне човеку, у
величини одъ 25 стопа и у ширини у плећима 10
стопа, и прогласїо є, да є ово човекъ, кои є пре по-
па живїо у виду правогъ Голїата. У Европи су као
а чудо ишли, да гледи овогъ предпотопногъ човека
дъ громне величине и самъ краљ Лудвигъ XIV.¹⁴ осо-
ито любопитљиво занимао се, испитуюћи овај ске-
етъ. Међутимъ ово є животиня была, кою є после ве-
икїй єстествоиспитатель Кивїє опредѣлио. Овога му-
та виспреномъ и чрезвычайномъ духу морамо се по-
лонити, єръ онъ є отворио очи многима по мраку блу-
ећимъ и узроке ствараня у єстеству тражећима. Овако
у себи Грци Ахилеса и Аякса представляли, овако
тари Немци свога краља Теутобохуса, кои є противъ
имскогъ вожда Марїа у битки ухваћенъ, и своїомъ ве-
ичиномъ є уздигнута копля — по преповеданю — надви-
авао.

Садъ є текъ у последнїој десетини овогъ столѣ-
їя ова лепа и полезна наука свой виспремный полетъ
обила, и мы ћемо засадъ у колико намъ просторъ
ви листова допушта само о „краткомъ прегледу чу-
есни промена землѣ наше одъ постанка нѣногъ по
азличнимъ сложеняма“ споменути, а о другимъ, врло
анимљивимъ предметима ове науке даномъ приликомъ
ругїй путь. — *Метафизика.*

Мы неможемо сходнїе и болѣ овај слогъ о по-
етку створеня светова почети, него са онимъ виспрем-
нимъ изреченїемъ: „*Небеса повѣдають славу Божию.*
творенїе же рукъ Его возвѣщаешъ швердъ!“

Све што є годъ створено, има почетакъ свой, и

већи дође! Ово је трајанъ створеня неизмѣримо, као и самъ створитель нѣговъ. Шта онъ изванъ човеческогѣ обиталишта ново ствара, то је оку смртнога сакривено; али непремѣни знаци даю намъ и у овомъ неизмѣрномъ свету познати непрекидна ствараня и промѣна! — Мы знамо, да одъ постанка света и времена јоштъ ни една најманя частица у свету нѣ пропала и у ништа се обратила: само су форме променљиве, а на овой промени частица оснива се цео животъ! Ништа дакле неумире, и оно, што се нама смртъ чини, само је условіе новогъ ствараня и новогъ живота. Као годъ у маломъ тако и у великомъ, као годъ у нѣжноме цветѣ, тако исто и у звездама небеснимъ. Ове звезде небесне, ови блистајући светови, само су, као и мы, променама подложни, и као годъ што је време было, кадъ и нѣи и насъ нѣе было, тако ће исто доћи време, кадъ нѣи быти неће, као цветъ одъ прошастогъ пролећа!

И наша земля у овомъ саставу нѣ пређе была, али частице, изъ кои је она постала, быле су одъ божіе руке створене у неизмѣримости одъ света и века, и нѣнъ садашній строй дѣло је многи и неизмѣрими тисућа столѣтій.

Шта је малый, премалый просторъ времена одъ 7365 година, т. е. одъ постанка и створеня света по рачуну нашемъ. Ово, ако неузимамо друге, великимъ вековима подобне године, него обичне наше, онда морама узети, да се у овомъ створеню света подразумева само една одъ најпоследњи промена проузрокованы необузданымъ элементима на земљи нашој; али створенъ света је одложено у времена дальна по рачуну велики испитателя одъ 10 милиона година. Сунце је многе векове морало пре створеня земљѣ суштествовати! Птице и животиня у води нису могли у едно и исто време постати, ерѣ су први у много каснімъ

та само одъ времена балзамирани мумія египетски има 4—5000 година, люди, кои су подобни данашњимъ арапима, дакле ел' могуће мислити, да у растојанію одъ 2000 година овака различностъ међу людма постане, и да се светъ разпростре. Маленъ є, премаленъ дакле просторъ времена одъ 6000 година у сравненію велики и великолѣпни промена землѣ наше. —

Ово што смо садъ казали ніє само мѣнїє поєдини людїй, или да є сумњи подложно. Звездоиспитатели су давно на небу появљена примѣтили, која су показивала, да нека створеня нестаето, а друга као нови светови появљиваше се. Тако є Тихо де Брахе и Кеплеръ опазїо на небу нагло у виду пламеномъ появљуюће се, и опетъ затимъ нестаето светове, и Хершелъ є у найдубльимъ небеснимъ световима створеня и нїова движеня сватїо, одъ кои є текъ у постанїю їоштъ новъ светъ се стварао! Ова промена ствараня одъ бываня и нестаяня, ово рађанѣ светова и умирањѣ, неизмѣримо ће у времену трајати, као што су и створеня сама неизмѣрима, и као што є нїовъ створитель свемогућїй!

Прве дѣйствуюће силе.

Найвећа доказателства имамо, да силе у свету непрестано раде, коє одъ створителя свога опредѣленїє имаю, да небесна поєдина тѣла у течаю времена више и више утврђую и усавршенствую, и да служе на то, да на њима живећа створеня болѣ и лакше къ своме развитку доведу. Ове основне силе непрестано су у мицаню, и кодъ свакогъ претвараня изъєдне форме у другу оне највише дѣйствую, ово є сила: привлаченя и одбїаня.

Найпрвый постанакъ землѣ наше у виду паре.

Безъ сумнѣ првый постанакъ и станѣ наше землѣ

гій новієгъ времена светски тѣла видити дає. — Први елементи землѣ наше имали су форму паре и заузимали су неизмѣримый просторъ, много већи него садъ; вѣкови су протекли неизброєни, докъ су елементи ову парну форму оставили, сгусли се, и у простору се скупили овомъ, кои садъ земля наша заузима.

Почемъ су се ови први парни елементи сгуснули највише су дѣйствовали, осимъ оне две прве главне силе, одбіяня и привлаченя, такођеръ и електрична са топлотомъ у свези, зато, да бы се ватрено течно тѣло землѣ наше окорело, т. є. кристални каменная обвила.

Одъ овогъ станя землѣ досадъ протекли су милиони година, протекао времена просторъ уму човечиємъ непостижимый. У нѣму є непрестано наравъ дѣйствовала, єдно магновеніє ока ніє протекло безъ рада створителѣвогъ, и ово є све тамо тежило, да организми маньи и несавршеніи до већегъ савршенства дођу.

Ово бурно и нагло дѣйствованя време утишало се, и смирило се мало онда, кадъ се човекъ на земљи првый путъ появио; оне огромне револуціоналне катастрофе землѣ іоштъ су се у врло малимъ, у изданку налазећимъ се появленіяма показивале. Ова титанска сила у земљи уступила є мѣсто душевной снаги најплеменитієгъ створа божієгъ: оне прве све више нестает, у колико се ова последня яче и више развія! Човекъ є мало створенѣ у сравненю нѣгове величине спрођу цѣле наше землѣ, и чисто га нестает, кадъ посмотримо колосална тѣлеса светова небесни! Али духъ нѣговъ неустрашише ни времена, ни векови, ни массе; єрѣ ма како ови да су велики, опетъ су ограничени, аль умъ є човечи неограниченъ, као што є вечитый своритель нѣговъ! — Повѣстница рода човечиєгъ учи насъ, да кадъ човекъ до цѣли своє нѣму одъ приро-

своме онда у тѣлу овомъ остати неможе. Племенитіе и нѣжніе форме долазе на место нѣгово.

Полза ове науке.

Наука о земљословію учи насъ познати, изъ какви се частій земля наша састои, и како ове саставне части у опредѣленомъ начину една за другомъ слѣдую. Промене велике коє су се на земљи догађале учи насъ она познати, и узроке испитати, кои су ове промене произвеле. У свима сложеняма землѣ, кои су едно за другимъ слѣдовали до саме централне ватре, налазе се ясни сведоци најстаріи животни створеня, тако разделѣни да се лако познати дає, коє є у комъ сложеню живило, коя є животиня у води, и коя на суву была, и сравњиваюћа анатомія дає заключити и на самъ начинъ живленя ови разни родова животиня. Ово є полѣ широко, али кадъ га сравнимо са неизбробнимъ, звездоиспитательима познатимъ небеснимъ появляима, онда є ово полѣ малено, и чисто га нестает у сравненю са онимъ небеснимъ тѣлесама, кои се премда много већи одъ наше землѣ, збогъ великогъ растојанія само найоштримъ увеличаваюћимъ стаклама познати даю.

Ево укратко примѣра томе: кадъ бы земљоиспитатель десетъ година потребовао, да прегледи сву землю, онда бы 3,500,000 година потребовао, да цѣло сунце прегледа. А какво є велико растојаніе сунца одъ землѣ коє є на 20,657,700 географ. миля прорачунѣно, види се отудъ, да еданъ паробродъ, кои бы низъ воду 2 милѣ на сатъ прешао, потребовао бы за ово цело растојаніе землѣ одъ сунца 1198 година и 230 дана; а една кугла одъ топа, коя пређе у едномъ секунду 600 стопа, предпоставляюћи да бы она и даню и ноћу са непремѣномъ брзиномъ летила, требала бы 26 година, 232 дана, 5 сатій и 20 минута одъ наше землѣ до сунца, — овогъ средоточногъ тѣ-

светлости и живота, ове царице свію живећи створена на свету, и узрокъ целе дивоте земне, коя є одъ то- тилики народа као богиня обожавана! —

Унутрашня топлота землѣ.

Мы зато болѣ познаємо унутрашность землѣ на- ше, што се она на многи мести чрезъ силне унутраш- нѣ бурѣ распукла. После многи умни испитиваня дозналосе, да топлота землѣ наше на сваку стотину стопа у дубльини за 1 степенъ Ромировъ расте, дакле є у утробѣ своіой та- ко велика, да є 6 географ. миля у дубльини землѣ ова то- плота одъ 1500° Р., одъ коє се сва позната каменя топе, и зато се земля у средоточію у толико извѣстніє у ва- трено течномъ станію налази, што се масса кою огнѣди- шући брегови избацую, іоштъ у маньой топлоти него што є ова у дубльини одъ 6 географ. миля, т. є. одъ 1200° Р. топи. — Ёстествоиспитатели доказую, да є ова топлота изъ почетка 3000 степеня велика была. Колико є векова протећи морало, докъ се наша земля разладила, докъ є покривена онимъ, стотинама миля разпростртимъ леденимъ масама. Бишофъ, великій зем- льоиспитатель, рачуна найманѣ на деветъ миліона го- дина; тако и Цимерманъ и други на више миліона го- дина. Да є ово само врло споро чрезъ толике многе векове могло быти, види се отудъ, што є данъ одъ времена Хипарха, кои є пређе више одъ 2000 годи- на живіо, окрачо манѣ одъ $\frac{1}{10}$ секунда. А ово є о- крачанѣ дана само зато проузроковано, што се у то- лико земля наша одъ тогъ времена веѣма чрезъ разла- биванѣ сгуснула, и у толико маня постала, дакле іой є само у толико округъ маньи іоштъ одъ 2000 година, —

Различна сложеня землѣ наше, одъ средо- точневатре, до данашнѣгъ површія земногъ,

1. Средоточна ватра.

Мы ѣємо садъ у кратко, у колико намъ просторъ

крозъ повѣстницу они велики промена, кое су се на
нашой земли одъ почетка догодило. — Было е вре-
мена, кадъ на земли ни людій, ни животиня, ни ра-
стѣнія ніе было; много е столѣтія протекло, да су за-
тимъ огромна растѣнія и нека животиня, о коима ћемо
на месту читателѣ наше потанѣ извѣстити, на земли
была, алъ човекъ іоштъ на земли быо ніе. — Мы
смо већъ споменули, да су велики естествоиспитатели
докучили, и у томъ сагласили се, да е земля наша
при своме првомъ постанку само една парна кугла, као
магла была, коя се мало по мало, сгуснула, и чрезъ то
претискомъ великимъ усіяла се, на површію мало по
мало разлађивала се и свою чврсту кору добыла. Ова
землѣ наше чврста кора, постаяла е све дебля ^{чрезъ}
то, што су се све нова површія на нъой, водомъ и
ватромъ проузрокована, рађала, и крозъ многе хиляде
столѣтія такове су револуціоналне землѣ катастрофе бы-
вале и нове се промене на нъой рађале, да су изъ
ньи полагаю различна минера (ископаема тѣла), ра-
стѣнія и животиня, а наипосле и човекъ постати могла.
Наша земля и данъ данашній у утробы своіой в ечи-
ту, средоточну ватру рани; и нѣна споляшна ко-
ра простире се у дубльину одъ 15—20 миля. Ова
средоточна ватра дае унутрашњимъ, долњимъ части-
ма землѣ велику топлоту, коя е све ближе идући на-
шой површности землѣ све мања, тако да е мы већъ
и неосећамо, него сву топлоту нашу мы одъ сунца
добіамо. — Што годъ дакле мы дублѣ у землю иде-
мо, све е већа топлота, докъ се до оне точке не до-
ђе, гди се найтврђе каменѣ растапля. Ватромъ блю-
ваюћи брегови нису ништа друго, него свезе између
средоточне ватре и површности наше землѣ.

2. Производъ плутонскій.

Представимо пресечену землю нашу до саме сре-

и прво найближе овой вечитой ватри сложенъ наши саставлѣно изъ найтврѣи стѣна: гранита, сієнита базалта, порфира и т. д., и изъ найтежи метала. Ово є проиждь тако названный плутонскій.

3. Азоична періода.

„И рече Богъ да будешъ швердъ посредѣ воды, и да будешъ различающи, посредѣ воды и воды, и бысть тако.“ Вели Мойсей пророкъ у кнѣиги: Начало бытія. Гл. 1. — Почемъ се веѣъ овай првый видъ тврде землѣ появіо, разделила се вода одъ воздуха у виду буйне кише, проваломъ облака проузроковане; врело, слано море настаде и врела атмосфера у коіой се много киселине углѣвите (*Kohlensäure*) налазило.

Земля є наша све тврѣа постаяла, али се чрезъ претискиванѣ земляне массе морала разпуцати на многи мести, отудъ неєднакостъ велика површности, отудъ неизмериме дубльине и брегови. — Ово читательи наши нетреба да уму представе у маломъ, него све у огромномъ виду, као што є величество и саме природе. — Али чрезъ ова разпрштаня землѣ изливао се великій део ватренотечне матеріє на површіє само землѣ, коя врелиномъ воде разтоплѣна, новыи талогъ земљи нашої даде као што є листаць, брусиловаць (*Schiefergestein, Gneis*). И овде се заключує азоична періода. Юштъ нема живи створени, ни растѣнія, ни животиня на земљи. —

4. Палеозоична періода.

1. Сложенѣ.

И рече Богъ: „да прорасшишъ земля быліє травное, сѣющеє сѣмя по роду и по подобію, и древо плодовишое творящее плодъ, ємуже сѣмя єго въ немъ, по роду на земли, и бысть тако.“ — Кодъ овакогъ

створеня, растѣнія и животина на свету быти, нити се одъ нѣи, као и по другимъ сложеняма, у преднаведеномъ времену игди трагъ налази. Земля е створена была, али ова се земля морала найпре за животна створеня преправити, она велика топлота требало е, да се умѣри, по ономъ ватреномъ и вреломъ каменю морале су части земляне доћи, на којима ће се растѣнія плодити, да се затимъ одъ нѣи и животина ранити могу. Растѣніе живи одъ частица органични, одъ воде, а поглавито одъ углѣвите киселине (*acidum carbonicum*), одъ амоніакални и други соли; а животина за свою рану потребуу растѣнія и другу животину. Такова се површность землѣ морала мало по мало раѣати разтваранѣмъ камените масе, чрезъ воду и воздухъ. Ово себи свакій може представити, кадъ промисли, какву разтвараюћу силу има врела вода, а ово све нѣе быо по сао едногъ столѣтія, него хиљадама столѣтія, као што велики естествоиспитатели сведоче. У овомъ сложеню частица земляни одъ растворени каменити састава, чрезъ воздухъ и воду, налазе се први окаменѣни остатци одъ растѣнія и животина. Палеозоичный саставъ (*Gruppe*) распространѣнъ е по свуда. Будући е јоштъ яко танку земну кору по свуда средоточна ватра пробіяла, то се брегови грдни подигоше, само се у сѣверной Русіи и у Америки јоштъ по већој части овај саставъ палеозоичный раванъ налази, и тамо се ово сложенѣ најболѣ испитати дало. Ова е периода богата на рудама благородни метала, особито сребра, бакра, олова, гвожђа, каменитогъ угля и т. д., и зато се у овомъ саставу многа рудокопаня предузимаю.

Найдольне сложенѣ овогъ горенаведеногъ землѣ станя зову земљоиспитатели палеозоичномъ периодомъ. Она се дели у слѣдећа одѣленя, илити формаціе: найдольна е камбрична, средня силурична, а најгорня девонична (ербо е и прва и последня

одъ ови, у енглезкимъ провинціама истогъ имена на болъ развієна).

Надъ овимъ трима формаціама слѣдує сложенъ о каменитогъ угля. Одъ велике и превелике важности ова є формація за садашнѣ доба наше, єрбо на она дає матеріаль горєній. Овай саставъ каменитог угля у свима частима землѣ находи се. Онъ се одл кує растѣняма необичне величине. Ученый естествоиспытатель Швандіє прорачуно є, да є 672,788 годи протекло, докъ се изъ шума, кои су земљомъ покривени између Сара и Блиса, каменитый углѣнь створодъ 90,8 биліона фунтій, при комъ се потрошило 72 биліона фунтій углѣвите паре. — Надъ овомъ формаціомъ слѣди масса одъ црвеногъ песковитог камена, а надъ овомъ слѣдує сложенъ кречногъ камена, тако названый цехъ. Овай є са гипсомъ, доломитомъ и пѣму подобнимъ массама саюженъ.

У овой періоди ствараня землѣ наше воздухъ пунъ быо киселине углѣвите, и зато налазимо огромне величине растѣнія морски и сувоземни. Американаць Рогерсъ прорачуно є, да є наша атмосфера шесть путій, више углѣвите киселине имат морала, него данасъ, єрбо другчіє толика масса углѣвируда по целой земљи распространѣна, не бы се ради ти могла. И текъ кадъ се ове загушльиве киселине воздухъ опростио, дошло є време, да већи родова животиня на земљи живити могу. — У почетку ове періоде текъ найнижегъ степена животиню опажамо у виду риба. Рибе у овой періоди ролу найвећу играю мало налазимо пужева, помта, школькій и рака так названи трилобита, найпосле у овой періоди наилазим већ на све класе животиня изузимаюћи сисаюћу, птице и миріяподе. Рибе се многе одъ свию родова окаменѣне налазе данасъ у овой періоди.

II. Сложенъ.

Ово се сложенъ землѣ наше состои: 1. Изъ Триасъ періоде, коя има три одѣленія: изъ разнобойгъ песковитогъ камена, кречне массе одъ школьи, и кайпера (белчастогъ камена). За Триасъ периодомъ слѣдує: 2. Юра белый, црный, модрый ліасъ глезкій; а за овомъ слѣдує: 3. Кречъ. Острови іоштѣ ісу се саєдинили, да сувоземни великій просторъ заіму. Овде наилазимо на окаменѣне животиѣ одъ неіобично огромне величине, найвише подобни даішньимъ крокодилима, зміяма и корнячама. Ово є оі време, о комъ првый бытія списатель Мойсей спонѣ овако: „И сошвори Богъ кишы великія, и всяку ішу живошныхъ гадовъ, яже изведоша воды по роімъ ихъ, и всяку ішицу іернашу по роду.“ Найпоіатіи родови животиња, у води живеіи, ове періоде слѣдеіи: Іхтіосаурусъ кои се разликує чрезъ ірашне своє челюсти, кратакъ вратъ, неіобично велиіочи, и дужину одъ наймаіѣ 30 стопа. Изгледъ є іе животиѣ морао ірашанъ быти са іѣговимъ оііимъ (150—180) зубима. Своіомъ ірдномъ снагомъ ірождрльивошћу морао є Іхтіосаурусъ меіу своимъ іорскимъ саібитательима іраіхъ и ірепетъ на далеко іпростирати, ірбо се изъ іѣгови канца, ііє моіла іічна животиња тако іако ізбавити. Єстествоіспітатель Шенігъ Перарсъ нашао є окаменѣногъ Іхтіосауруса стоєіегъ, са ітенцима іекоіѣевимъ у уіоби. Двадесетъ одѣленія овогъ рода ірба, досадъ іокаменѣни, найвише окоіо іріморя іорски, ізішло. —

Другій родъ ови іраішни іредіотопни чудовіішта, ізвали су єстествоіспітатели Ілезіосаурусъ.

Овай родъ чрезъ своя іособена івойства, іеда се

зглавкова састоєнимъ се вратомъ, кою величину ни є на данасъ живеѣа животиня нїє достигла, даю ово чудовишту некїй видъ змія. Изгледъ є при првомъ погледу, као крокодилъ, ребра подобна камелеону. Она є животиня у дубљинама морскимъ обитавала, само држи да є на прибрежїя долазила, кадъ є яя излегал. Шта їой є у снаги недостаяло, то є она своимъ дугачкимъ вратомъ попунила. Овенъ и Букландъ заключую по некимъ знацима, да є ова животиня као китови данашњи голу дебелу кожу имати морала. Збогъ нѣногъ дугачкогъ врата нїє могла тако лако пливати мору ова морска аждая, зато се заключити дає, да она у заседи више него вїянѣмъ, до грабежи своє дїпирала, почемъ є на єданпутъ свой вратъ протегла и у заседи своє на животинѣ, коє їой онда лако утећи не су могле.

Трећїй родъ ове перїоде животиня назива се Мегалосауръ. Одъ овогъ се многи остатци по свѣда у земљи налазе, кои є при краю Юра перїоде зовїо и принадлежи найзнаменитїимъ родовима морски глїята предпотопни. У енглескомъ музеуму има горня част одъ ноге, кою су онде, у Стонесфелду, нашли, и и само у ширини 20 цоли, дакле є веѣа одъ найячи слепца. Кадъ само представимо себи такову звери одъ 60 стопа дугачку, и 12 високу, онда мора човѣка обузети нека гроза, бацивши погледъ на оно време, у комъ су прегрдне аждає, у место данашњи нїши месождера, быле.

У овой перїоди наилазимо на четвртїй родъ животиня, тако названи Птеродактилусъ, коя многостествоиспитательима посла задає чудеснимъ своимъ саставомъ. Нѣговъ цео скелетъ окаменѣнъ у листе камену (Schieferstein) нашао є Селенхофенъ и дага у Минхенскомъ музеуму. Онъ има органа за летѣнїє, као слепїи мишъ. Славный Кивїє вели 19 є

мноводно животно (амфибій) и птица. Ова е животно са дугимъ вратомъ, у сравненю са краткимъ тѣломъ и грдномъ главомъ са разширенимъ крилма и канѣма, подобнимъ петъ прстию, летила. Некій испитальни као Бикландъ, држе, да е ова животина по воздуху летила, и по мору пливала. —

III. Сложенъ.

„И сошвори Богъ звѣри земни по роду и скошы по роду ихъ; и гады земни по роду ихъ.“ —

После овогъ талогомъ землянимъ обастртогъ сло-
ня слѣдуе Трећа періода (Tertiär-Gruppe), која
састои изъ песковитогъ камена, иловаче (Thon), у-
гља и црне землѣ, лапора (Mergel). У овой се пе-
риоди три формаціе налазе. Морска и сувоземна чудо-
шта боре се, ко ће на земљи до старешинства да
побѣди, ал' близу долази време, да ће се господаръ надъ
земљомъ, најплеменитіи створъ Свемогућега појавити на
земљи. И по земљи и по мору гмиже тма одъ живо-
тнихъ, и сисаюћа се животно појавлюю у великой мно-
жини. У мору су китови, делфини, морске краве; одъ
који се налази два рода, кои данасъ нема. На при-
морјама налазе се Динотеріумъ, ово е една грдна
животно особитогъ састава са широкимъ, необично сави-
стимъ зубима, кои у дољной вилци стое и подъ вратъ
се доле савили. Животина е ова одъ растѣнія живила,
налазила се око приморја и баруштина. Близу Майн-
ца е нађена. Одъ Динотеріума има 3—4 рода. Ко-
ји одъ нѣга налазе се у Баерској, Француској, на
Альпима, око Беча, на подножію Пиренейски гора, По-
дольи, и отудъ се заключити дае, да е ова животина
поредъ се налазити по свима странама данашнѣ Европе. —

Другій родъ животина ове епохе зове се Ма-
модонъ, кои су подобни Елефантима, само што су
носоу већи гдекоји были. Они су са Мамутомъ великій

вотинѣ познатъ е у Америки подъ именовъ Охіотиресъ. Одъ живећи Мастодона нема данасъ никаква трага. Онъ се разликуе одъ елѣфанта найпоглавитіе чрезъ своѣ много дужи трупъ, и краће ноге; зуба дольна част има сиси подобно продуженѣ, зато га и називаю естествоиспитатели Мастодонъ, т. е сиси подобанъ зубъ имаюћи.

Токсодона останци нашли се кодъ рѣке Саванди и принадежи онимъ у води живећимъ, дебели кожу имаюћимъ животиняма. Глава нѣгова износ две стопе и 4 цола, и има чудесно велике вилице и зубе. — Између животиня травождера поглавито е на сувој земљи налазе коню подобный Хипотеріумъ, огромни елѣфанти и биволи. Осимъ ови налазе се: зміе, жабе, корняче, гигантски саламандри, утве, тавуляге, ноєви. У најдолнѣмъ сложеню ов періоде налазе се 4 процента, а у најгорнѣмъ сложеню 70—90 процента одъ они животиня, кои и данасъ на земљи живе.

Ову врло знамениту періоду понятићемо најболѣ, кадъ себи Европу представимо, изъ сами островећи састоєћу се, покривену множиномъ изъ дубльин огнѣдишућимъ вулканима. Овогъ е времена задатактай поглавито быо, да сувоземне части уедно болѣ свеже и сотимъ превагу океану одузме. Чрезъ воздухъ и светлостъ животъ сувоземный подкреплѣнъ е болѣ и болѣ, а мора владарство ограничено е; разновидность створеня чрезъ настаюћу разлику климе болѣ е удѣйствована и сотимъ и необуздане силе естества у међусобну хармонію доведена.

Ово е све морало бити са ужаснима подземним катастрофама узбунѣнимъ, кои врелу пару изъ унутрашности землѣ горе тераюћи, появљивали се у виду землѣтресенія, страшни изъ землѣ ватре сипаня са муняма и громовима, и najveћимъ опустошенѣмъ на све стране. Онда су настали Пиренеи, Алпи, Апени

причина ови брегова показує величественный стварающа характер ове силне епохе.

Време потопа.

После оваковий великій промена землѣ наше, іоштѣ ніє време дошло, да се на земљи човекъ — подобіє божіє, — появи. Велика волнованя землѣ морала су іоштѣ она, у преднаведенной періоди огромна страшила умалити и одъ части уничтожити. После толики испытанія, іоштѣ се ніє доћи могло, до найманѣгъ трага, кои бы быће човека пре потопа доказати могао. А и сама клима и станѣ воздуха ніє іоштѣ поспѣшно было нѣговомъ животу.

Черезъ неуморне силе ствараюће, у дубльини землѣ, остали су, као што смо видели, брегови найвиши; али разлика климе іоштѣ се утврдила ніє. Закоии они по коимъ се облаци и вѣтрови, бурѣ и олує, вредина и топлота управляти мораю, іоштѣ створитель своєе рукотвору подаріо ніє.

Мы смо текъ у овой періоди на ономъ степену, гди ће земля последний превртай претрпити; и после ове велике промене мы очекуємо появленѣ човека! Не черезъ средоточне ватре необуздане силе изъ утробе земне, не черезъ тисућама столѣтїя распространѣно опустошаванѣ вода и мора, збыла се ова последня промена землѣ, — наеданпуть морало се ово силомъ и вольомъ Свемогућега догодити. — Силе мора іоштѣ су ударедѣ свою последню опустошиваюћу моћ развили, волне су нѣгове покриле вселену, унищилие страшила животна землѣ наше, — и кадъ су престале снагомъ своіомъ разораваюћомъ дѣйствовати, естество се обвило у свое разнобойно руво; ватренимъ силама снага се котимъ сломила, и волне у своя корита ограничили.

Нови закони опредѣлише теченіє облака и ветра; прекомѣрна топлота умѣрила се, и климе различность сѣме є новогъ живота створило за нашу плодотворну землю! Трагови овогъ общегъ потопа землѣ на-

ности моря. Ово сложенъ землѣ одъ времена потопногъ саставлѣно є изъ частица, кои се у ситнѣмъ песку, иловачи (Lehm), и у шлюновитомъ крупномъ песку (Kies) — састои; ове су частице међу собомъ меко сложене, и по целой површности землѣ наше налазе се. Изъ нѣи се дає заключити, да є дуго време на цела земля водомъ покривена была, и нове се частице земне на површности старіой землѣ наслагале; отудъ се заключити дає, мнѣніє обште о потопу, кодъ толики народа найстаріи: Юда, Индіяна, Грка и т. д. Многи єстествоиспитатели потврђую да є ова катастрофа нагло морала бити по целой земљи, єрбо се части исте земляне, не само у Европи, него и у Америки, у Новой Холандіи и по свуда єдне и исте као породъ обштегъ потопа налазе; а друго и збогъ тога се заключити дає, што у различнимъ производима ове катастрофе цѣле остатке зверова по свуда себи сродне наилазимо, и као што ћемо видити доле, и сама лепо сачувана грднога Мамута целокушногогъ тѣла у леденимъ сантама сѣверне Сибиріє налазе се.

О остатцима грдны зверова ове потопне періоде.

Мы ћемо садъ споменути оне остатке зверова, кои се по свуда у сложеняма землѣ наше одъ времена потопа налазе. Прва є и najveћа овогъ времена животиня тако названа Мамутъ или Мамонтъ. Ова предпотопна животиня налази се по целой земљи више у равнимъ предѣлима него у бреговитимъ; у Сибиріи се найвише налази, и одъ нѣгове зубнѣ кости тамо се велика трговина води; єданъ зубъ често 15 стопа износи. У зоологичномъ музеуму у Петербургу налази се єданъ Мамутъ у целости, необычне величине. Нѣга є пронашао рускій єстествоиспитатель М. Адамсъ, кадъ є 1806. голице руско посланство подъ Грофомъ Голо-

у варошъ Иртуксъ доспели, преповедао му є некій тр-
говаць Поповъ, да се на приморю Леденогъ мора, кодъ
улива рѣке назване Лена, єдна животиня целокупна не-
обичне величине, ледомъ покривена и у нѣмъ укопа-
на налази. Адамсъ се упути управо тамо са єднимъ
поглаваромъ Тунгуза, коме є овай део землѣ принад-
лежао, и доспе после опасногъ, и тешкогъ путованя
на место, гди се ова зверь у леду укопана налазила. —

Тунгузи, овай тумараюћій народъ, найвише одъ
лова живи. Нѣовъ поглаваръ Юсупъ Шумаховъ у ло-
ву своме наиђе на овогъ Мамута. Кадъ се кући вра-
ти, каже онъ своіой жени и пріятельима шта є видіо,
али сви ови ту вѣсть на зло толковаше. Нѣга зато
стра обузме, єрбо су у народу овомъ Тунгуза іоштъ
одъ старина преповедали, да се є овакови страховити
звериня на острову у стара времена налазило, али є
цело порекло оногъ, кои є ову зверь првый спазіо, за
кратко време изумрло. Мамуть є дакле была животиня, коя
є по мнѣнію пропасть и смрът свакомъ, кои є очима спа-
зи предсказивала. После две године дана дође више-
споменутый естествоиспитатель Адамсъ у онай предѣлъ,
нѣму до ушію гласъ дође, о овомъ чрезвычайномъ на-
лазку, онъ са найвећимъ трудомъ срећно изкопати да-
де и донесе на найвеће удивленіє свію естествоиспи-
тателя ово чудовиште у Петрсбугъ сасвимъ неповређе-
но. Величиномъ превазилази ова зверь све до данасъ
познате индійске слонове. Сами остатци теже 800—
1000 фунтій. Свакій є зубъ быо 5 рифій дугачакъ. И
такови є чудовишта земни было неизброєно на земљи.

Време за човека ніє іоштъ дошло, а и како бы
онъ покрай овакови чудовишта по земљи разпростра-
нѣни, обстати могао? —

Године 1830. нашла се у целости глава Мамута у
Масури; и кадъ одъ ове величине главе на цело тѣло
заклучимо, онда видимо, да у єдној пространой дво-

глава потребує да се смести у єдну собу среднѣ величине. —

У време потопа налазили се сви родови данашнѣ животиня суве землѣ и мора. Родъ некій гиганскї єлена тадашнїи превазилази све данасъ живеће єлен. Нѣгови остатци найвише се у Ирландїи налазе. Дужин єдногъ оваковогъ єлена у дублину износи 11 стопа 19 цолїй, у висини има $6\frac{1}{2}$ стопа, 6 стопа є єдан рогъ дугачакъ. Ова се животиня налазила іошъ у време оно, кадъ є човекъ у првобитномъ станю свомъ на земљи быо, єрбо ребро єдно чувасе у Дублину одъ ове животинѣ, кое ясно доказує да є чрезъ оштро оружіє неко прободено, као одъ стреле оштре. По свой прилици да є оваї родъ єлена, текъ у позднїя времена са света землѣ изтреблѣнъ, єрбо се у истомъ предѣлѣ нашли остатци човечїи, кои су у кожу ове животинѣ были умотани.

Одъ птица у овой перїоди налазимо найвише не некїи садъ неживећїи родъ Динорнісъ или Ризенмоа, у величини 10-12 стопа. —

Станѣ землѣ наше после потопа.

Са изреченїємъ Божїимъ „да будешъ свѣшъ,“ по-стали су свѣтови и неизмѣрими земля у виду оногъ, у комъ смо ю мало пре видели; но ово велико дѣло руке Божїє заключає се съ тимъ, да є створитель света после обштегъ потопа — кои є трагове своїхъ дѣйствїя разораваюћи у висини одъ 2000 стопа, надъ површносћу моря, оставїо, — новопоставшу природу своимъ очима угледао и видїо да є све добро и да є преправлѣно све за найплеменитїє нѣгово створенїє т. є. „човека.“ Први списатель єстествословїя вели лепо „И рече Богъ: сошворимъ чловѣка по образу нашемъ и по подобїю,“ и опредѣлює Створитель да оваї влада надъ рибама у мору и надъ зверовима на земљи, надъ птицама у воздуху, и надъ свима животиняма коє

утъ быо у естеству, кои є хиљадама векова трајо, докъ є видъ данашній наша земла добыла. Мы смо више пре видели, какове є промене земля претрпити морала, ако є са єдногъ степена на другій ступала, докъ се а нъой нїє появио човекъ у сѣйности пуной найвише иле ствараюће. Ово є была зора данашнѣгъ станя землѣ наше! Съ нъомъ се заключила эпоха различни организнични створеня. Садъ є наступила на земљи по свима равнима и разлика топлоте воздушне, и сѣтимъ се разделили родови разновидни растѣнїя и животиня. —

И данъ данашній чинисе само нама, да наравъ у вомъ дѣлованю одпочива. У нѣнимъ тайнепунимъ непрама дѣйствує непрестано и неуморно вѣчно ствараюћа сила, коя светове нове ствара, оживљава и руководи по законима вечитимъ. Слѣдства овогъ дѣлованя нѣ одъ части видимо у дѣйствованю воздуха, воде и ватре. Атмосфера, извори, потоци, рѣке, єзера и мора непрестано нападаю на суву земљу; најячїй каменъ разбиваю, частице саставне овога разделяю, и одводе и слажу на дальна друга места. — Ватра топи каменъ и келѣзо найтврѣе, претвара све у пару, и ове одводе разтоплѣну матерїю на површность земну; развиюћа се топлота одъ вечите ватре разширує najveће стѣне брегова и подиже їй, ако и непримѣтно за наше око, мало по мало у висину. И сами организми лагано, ал' непрестано доприносе той вечитой промени; она најмани животиня у мору, корали, толико мало и незнатно появляенѣ, читаве острове и грдне стѣнѣ у мору дижу. Родови разни животиня и растѣнїя нестаяли су и нестаяду їошъ и данасъ са лица землѣ, а други настаю да живе, као што и велики мужеви и племените породице, о којима древность споминѣ, са онима заєдно, кои су мали и незнатни нестали су са овога света, и нестаяћеду, да место другима уступе! Тако є одъ постанка света было, такође вечито остати: само се матерїя преобра-